

TARİHİMİZDEN PORTRELER

OSMANLI KİMLİĞİ

PROF. DR. CEVDET KÜÇÜK ARMAĞANI

EDİTÖRLER

ZEKERİYA KURŞUN - HAYDAR ÇORUH

İSTANBUL 2013

TARİHİMİZDEN PORTRELER
OSMANLI KİMLİĞİ

PROF. DR. CEVDET KÜÇÜK ARMAĞANI

Davut Hut

TARİHİMİZDEN PORTRERLER
OSMANLI KİMLİĞİ

PROF. DR. CEVDET KÜÇÜK ARMAĞANI

EDİTÖRLER
ZEKERİYA KURŞUN - HAYDAR ÇORUH

İSTANBUL 2013

ISBN: 978-605-85733-0-7

Yayın Sahibinin Adı : Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği
Araştırma Eserleri Serisi Nu: 1

Tel: 978-605-85733-0-7
www.ordaf.org.tr
www.facebook.com/ordaf
www.twitter.com/ordaf
Yayıncı Sertifika No: 26015

Editörler:
Zekeriya KURŞUN - Haydar ÇORUH

Son Okuma ve Tashih:
Ali OKUMUŞ - Yener BAYAR

Kitabın Adı : Tarihimizden Portreler
Osmanlı Kimliği
Yayının Türü: Tarih
Sayfa Düzenleme: Ege Basım

Baskı:
Ege Reklam Basım Sanatları San. Tic. Ltd. Şti.
Esatpaşa Mah. Ziyapaşa Cad. No:4
34704 - Ataşehir / İSTANBUL
Tel: 0216 470 44 70
Faks: 0216 472 84 05
www.egebasim.com.tr

Matbaa Sertifika No: 12468

Birinci Baskı
İstanbul, Eylül 2013

Eserin hukuki ve etik sorumluluğu yazarlarına aittir.
Tüm hakları saklıdır.
Bu kitabın yayın hakları
Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği'ne aittir.
İzinsiz kopyalanamaz, aktarılamaz, çoğaltılamaz.

İçindekiler

Önsöz Yerine: Hocamıza İthaf	5
Tarihe Adanan Bir Ömür: Prof. Dr. Cevdet KÜÇÜK Hayatı ve Eserleri.....	13
Osmanlı Cezayiri'nin Son Müdâfî Hamdan b. Osman Hoca (1773-1842)	25
Zekeriya KURŞUN	
Rasputinleştirilen Bir Şeyh: Ebü'l-Huda Sayyadî (1850 - 1909) 57 Muharrem VAROL	
Kabağağaçlızade Sadriazam Ahmed Cevad Paşa (1850 - 1900).... 83 Mehmet MERCAN	
II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli Babanzade İsmail Hakkı (1876-1913)	101
Davut HUT	
Osmanlı Devleti'nin Son Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey(1856 - 1940).....	123
Serap SERT	
Bir Osmanlı Aydını Olarak Mustafa Satı Bey (1879 - 1968) 157 Fatma ÇİL GEDİK	
Doktor Abdullah Bey ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin (OHAC) Kuruluşu	181
Hüsnü ADA	
Mehmet Fuat Köprülü'nün İlmî Hayatı ve Eserlerinde İzlediği Metot Üzerine	213
Abdülkerim ASILSOY	
Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde Halifelikle İlgili Belgeler	245
Ali SATAN	
Amele Taburları ve Ermeniler	259
Süleyman BEYOĞLU	
Ermeniler Tarafından Öldürülen İlk Türk Büyükelçileri: Danış Tunalıgil (1915 - 1975) ve İsmail Erez (1919 - 1975)	289
Ercan KARAKOÇ	
Kıbrıs Kaymakam ve Mutasarrıfları (1850+)	311
Haydar ÇORUH	

Larnaka'daki Venedikliler Ve Osmanlılar: İki Eski Ortağın Ticari ve Sosyal Hayatı (1745-1797)	339
<i>Erica IANIRO</i>	
Kadı Sicillerinde 'Öteki' ve Uluslararası Ticaret: Galata'da İngilizler (1600-1650).....	373
Metin Ziya KÖSE	
Osmanlı Modern Mekteplerinde Mükâfat	399
Muammer DEMİREL	
Cumhuriyetin İlk Yıllarında İstanbul'da Elektrik Kullanımı (1923-1933)	411
Ufuk GÜLSOY	

II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli Babanzade İsmail Hakkı (1876-1913)

Davut HUT*

101

Giriş

Osmanlı Devleti'nin yeni bir sürece girdiği II. Meşrutiyet döneminin dikkat çeken entelektüellerinden biri de Babanzade İsmail Hakkı Bey'dir. Babanzade, kısa ömrüne rağmen, değişik alanlarda gösterdiği kendine has tavır ve davranışlarıyla farklılaşmış; devrinin aydınları arasında ön plana çıkmıştır. II. Abdülhamid'e muhalif Jöntürk hareketi içinde yer alan İsmail Hakkı Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de önde gelen faal üyelerinden birisidir. Mülkiye ve Hukuk Mektebi müderrisliği, politikacılık, Bağdat mebusluğu ve Maarif Nazırlığı'nın yanı sıra yazarlık ve gazetecilik de yapan İsmail Hakkı Bey, II. Meşrutiyet döneminin en renkli simalarındandır.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Böylesine çok yönlü bir Osmanlı entelektüelinin bu güne kadar bilimsel araştırmalara yeterince konu edinilmemesi bu alanda ciddi bir eksiklik olarak gözükmektedir. Bu nedenle, burada Babanzade bir makale çerçevesinde ele alınarak en azından ana hatlarıyla biyografisi ortaya konacaktır. Babanzade isminden hareketle, öncelikle kökeniyle ve ailesiyle ilgili bazı bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Baban Hanedanı ve Emirliği

Babanzade İsmail Hakkı Bey, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde şöhretli isimler yetiştirmiş olan Irak'ın kuzeyinde yer alan Süleymaniye merkezli Baban ailesine mensuptur. Baba Süleyman'ın soyundan gelen ve ilk merkezleri Karaçolan'da bulunan bu hanedan, Süleymaniye ve çevresindeki Kürt aileleri içerisinde en şöhretli olanıydı. Hanedanın ismiyle anılan ve devrin geleneksel devlet yapısı içinde adeta yarı bağımsız bir yapıya sahip olan Baban Emirliği'nin, 18. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar, Bağdat'ın kuzeyi ile İran sınırı boyunca, oldukça geniş bir coğrafyada etkinliği bulunuyordu. Osmanlı idaresiyle işbirliği içinde olmaları, Baban emirleri ve idarecilerine, başta "paşalık" unvanı olmak üzere bazı imtiyazların verilmesine imkan tanımıştır. En kudretli dönemini Baban Abdurrahman Paşa (1789-1812) zamanında yaşayan Baban Emirliği, Osmanlı Devleti ile İran ve Bağdat Vilayeti (Kölemenler) arasındaki siyasi ve askeri ilişkilerin şekillenmesinde de belirleyici bir role sahip olmuştur.¹

İran'ın Süleymaniye üzerindeki iddialarından vazgeçtiği 1847 tarihli Osmanlı-İran antlaşmasının imzalanması sonucunda, Osmanlı Devleti'nin İran'a karşı bu beyliğe artık ihtiyacı kalmamasından dolayı beyliğin stratejik önemini kaybetmesi ve Baban Emiri Abdurrahman

1 Baban ailesi ve bu ailenin başında bulunduğu emirlik için bkz. C.J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar*, (çev. Serdar Şengül-Serap Rüken Şengül), İstanbul 2003, s. 80-89; Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, (çev. Banu Yalkut), İstanbul 2003, s. 261-265; David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, çev. Neşenur Domanıç, Ankara 2004, s. 61-68, 85-86; Michael Eppel, "The Demise of the Kurdish Emirates: The Impact of Ottoman Reforms and International Relations on Kurdistan During the First Half of the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, vol. 44, nr. 2 (March 2008), s. 240-243, 256.

Paşa'nın oğulları arasında baş gösteren kavga, ayrıca Bâbüâlî'nin merkezileştirme politikasıyla Baban emirliğini ortadan kaldırma sürecini başlattı. Baban hanedanının son üyesi Süleymaniye'yi terk ettiği zaman (1850), Osmanlı Devleti'nin bölgedeki merkezileştirme siyaseti başarıya ulaşmış; emirliğin ortadan kaldırılmasıyla Süleymaniye ve çevresi de doğrudan merkezi idareye bağlanmıştı.²

Baban Ocağı'nın bu şekilde sona ermesinden sonra, Bağdat Valisi Namık Paşa, aile mensuplarına yurtluk ve ocaklık maaşları tahsis etmişti. Böylece birçokları, ailenin merkezi olan Süleymaniye'yi terk ederek İstanbul ve Bağdat gibi büyük şehirlere yerleşmeye başlamışlardır.³ Bu gelişme, ailenin tarihi ve sosyal seyri açısından önemli dönüm noktalarından birini teşkil eder. Zira, eski konumlarını kaybeden Baban ailesi mensupları, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, devlet tarafından uygulanan bilinçli politikanın bir sonucu olarak çeşitli bürokratik görevlerde istihdam edilmeye başlandılar.⁴ Aile, aynı dönemde ilim ve kültür sahasında da şöhretli isimler yetiştirdi.

Ailesi ve Eğitim Hayatı

Babanzade İsmail Hakkı'nın ailesi, yukarıda belirtildiği üzere, 1850'li yıllarda Süleymaniye'den Bağdat'a gelip yerleşenler arasında yer almıştır. Nitekim, İsmail Hakkı'nın babası, Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği (1869-1872) sırasında mühürdarlığını yapan ve daha sonra da çeşitli valiliklerde bulunmuş olan Mustafa Zihni Paşa (1848-1928)'dir.⁵ Babanzade Hüseyin Bey'in oğlu ve

2 Stephen Hemsley Longrigg, "Baban", *The Encyclopedia of Islam*, New Edition, E. J. Brill, Leiden 1986, I, 845.

3 Süleyman Beyoğlu (haz.), *İki Devir Bir İnsan: Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, İstanbul 2011, s. 288.

4 Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, Princeton 1978, s. 214.

5 Babanzade Mustafa Zihni Paşa, Bağdat'ta okudu. Bağdat mektupçuluğu ile Adana, Yanya ve Hicaz valiliklerinde bulundu. II. Meşrutiyet döneminde yönetim muhalifi kimliğiyle ön plana çıkan Mustafa Zihni Paşa, Yanya Valiliği sırasında Balkan Savaşı'na girilmesine karşı çıktığı gibi, Latin harflerini kullanmak isteyen Arnavutlara engel olmayacağını Osmanlı hükümetine bildirmişti. Bunun üzerine tenzil-i rütbe ile Bolu Mutasarrıflığı'na gönderildi. Halifeliğin Osmanlı hanedanına geçmesinin tarihi gerçeklere aykırı olduğunu öne süren bir kitap (*İslam'da Hilafet*) yazınca da bu kez Kastamonu'ya sürüldü. *İlim ve İslam, Mikyasül-Ahlak ve Kuva-yı*

Hamdi Paşa'nın kardeşi olan Mustafa Zihni Paşa, Baban hanedanının kurucusu Süleyman Bey'in ise yedinci göbekten torunudur.⁶

Mustafa Zihni Paşa'nın büyük oğlu ve aynı zamanda İsmail Hakkı'nın ağabeyi olan Babanzade Ahmet Naim (1872-1934), çeşitli memuriyet ve görevlerden başka Darülfünun'da felsefe gurubu müderrisliği yaptı. Telif ve tercüme eserleriyle dikkat çeken Ahmet Naim, II. Meşrutiyet döneminin önde gelen İslamcı-mütefekkirleri arasında yer almış; son devrin derin izler bırakan simalarından biri olmuştur.⁷

Maneviye adlı eserlerinin yanı sıra *Tevsi-i Mezuniyet* isimli bir risalesi ve bu arada *Savabu'l-Kelam* adıyla Arapça'dan bir tercümesi de vardır (İ. Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları*, baskı yeri ve yılı yok, s. 57). Mustafa Zihni Paşa, oğlu Şükrü Baban ve yine aynı aileden Hikmet, Fuat, Aziz ve Mahmut beylerle birlikte, Aralık 1918'de kurulan Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı (Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Ankara 2010, s. 300).

6 Irak'ta Osmanlı dönemi ve sonrasında görev yapmış olan İngiliz yöneticisi ve tarihçisi Longrigg'in verdiği Baban hanedanı/alesinin seçeresi için bkz. Stephen Hemsley Longrigg, *Four Centuries of Modern Iraq*, Oxford 1925, s. 348; Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar*, s. 82.

7 Ahmet Naim, Bağdat doğumludur. Bağdat Rüştiyesi'ni bitirdikten sonra İstanbul'a geldi. Biraderi İsmail Hakkı gibi, O da Mekteb-i Sultani (Galatasaray) ve Mekteb-i Mülkiye'den mezun oldu (1894). Hariciye ve Maarif Nezaretleri'yle Galatasaray Sultanisi'nde çeşitli görevlerde ve ayrıca ayan azalığı (Eylül 1919) ve Darülfünun felsefe-mantık-ruhiyat dersleri müderrisliğinde (1915-1933) bulundu. Tanık Zafer Tunaya'ya göre, 1908'de kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasındaydı (Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1988, cilt I, s. 404, dipnot 4). Tasavvufa ilgi gösteren Ahmed Naim Halveti idi. II. Meşrutiyet döneminin önde gelen İslamcılar arasında yer alarak, *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad*'in yazar kadrosu içinde yer aldı. Çeşitli konulardaki fikirlerinin önemli ölçüde uyuştğu Mehmet Akif'in de en yakın dostuydu. Batı'nın ilmîne hayranlık duymuş; milliyetçi akımlara ise karşı durmuştur. 1913'te yayınladığı *İslam'da Dava-yı Kavmiyet* adlı eserinde, milliyetçiliği batıdan gelen ve İslam birliğine musallat olan bir hastalık olarak niteledi. Arapça, Farsça ve Fransızca'yı çok iyi derecede bilen Ahmet Naim, doğu ve batı kültürlerini aynı ölçüde hazmeden bir entelektüel olarak dikkat çekmiştir. Bir yandan Türkçe'nin arındırılması ve sadeleştirilmesini savunmakla birlikte, diğer yandan bu dili ustalıkla kullandı; özellikle felsefe-mantık terimlerinin Osmanlı Türkçesine aktarılması konusunda önemli çalışmalar yaptı. Felsefe, mantık, ahlak, hadis, tasavvuf, İslam ve milliyetçilik konularında telif ve tercüme eserler kaleme alan Ahmed Naim'in mezarı Edirnekapı'dadır. Ahmed Naim'in hayatı, fikirleri ve eserleri için bkz. İsmail Kara, "Ahmet Naim (Babanzade)" *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, I, 173-4; aynı müellif, "Darülfünun Felsefe Grubu Hocalarından Babanzade Ahmet Naim Bey", *Kutadgubilig, Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, sayı: 19 (Mart 2011), s. 123-134; M. Cevdet İnançalp, *Müderriş Ahmed Naim*, İstanbul 1935; İsmail L. Çakan, "Babanzade Ahmed Naim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1991, IV, 375-6; Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülhiyeliler*, Ankara 1968-1969, III, 598-606.

Mustafa Zihni Paşa'nın küçük oğlu ve İsmail Hakkı'nın biraderi olan Hüseyin Şükrü Baban (1890-1980) da diğerleri gibi birçok resmi görevde bulundu. Asıl şöhretini ise, Cumhuriyet döneminin ünlü İktisat Ordinaryüsü olmakla elde etti.⁸

Mustafa Zihni Paşa kolundan olmasa da, Baban Ailesi mensupları, Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Devleti'nde⁹ de önemli görevlerde bulundular. Cumhuriyet döneminin ünlü gazetecilerinden ve ayrıca Turizm ve Kültür Bakanlarından olan Cihat Baban (1911-1984) da bu ailedendir.

Babası Mustafa Zihni Paşa'nın görev yaptığı Bağdat'ta, 1876'da doğan İsmail Hakkı, iptidai (ilkokul) ve askerî rüşdiye mekteplerinde okuduktan sonra, dönemin önemli eğitim kurumlarından biri olan Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi)'yi bitirdi. Daha sonra da Mülkiye Mektebi'nde yükseköğrenimine devam etti. Ancak, Mülkiye Mektebi'nde son sınıfta iken, II. Abdülhamid aleyhtarı gösterilere katıldığı ve padişahın okuttuğu mevlitte dağıtılan şekerî yemeyerek, bazı arkadaşlarıyla birlikte gerçekleştirdiği eylem nedeniyle 1897'de okuldan kovulduğundan bu okuldan resmen diploma alamadı.¹⁰ Ancak, 1902 yılında Hukuk Mektebi'ni bitirdi. 1908 yılına kadar Hariciye Nezareti'nin Matbuat-ı Ecnebiye kısmında memurluk yapmaya ve o dönemde genç yazarlar için tecrübe sahası olan Ahmet Cevdet Bey'in (İkdamcı Cevdet) *İkdam* gazetesinde çeşitli konularda yazılar yazmaya başladı.¹¹ Oldukça genç yaşta gazete yazarlığına başlamıştı ve daha sonra birlikte kitap kaleme alacağı Ali Reşat Bey'le

8 Kardeşleri gibi Şükrü Baban da Bağdat doğumludur. 1913'te Bağdat Hukuk Mektebi'ni bitirdi. İsmail Hakkı gibi O da *İkdam* ve *Tanin*'de yazılar yazdı. Cumhuriyet döneminde Avrupa'da yüksek ihtisas yapan Şükrü Baban, Mülkiye ve Hukuk Mektepleri'nde iktisat ve iktisadi doktrinler dersleri verdi; iktisada dair eserler kaleme aldı. Babanzade Şükrü, yine aynı aileden Babanzade Hikmet ve Fuad ile birlikte, 1918 yılında teşkil edilip aylıklı eğilimler taşıyan Kürt Teâlî Cemiyeti'nin kurucu üyeleri (kâtib-i umumi) arasında yer almasına rağmen kısa süre sonra cemiyetten ayrıldı (Türk Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, II, 186, dipnot 4).

9 Hanna Batatu, Irak Krallığı zamanında önemli görevlere gelmiş olan Baban Ailesi mensuplarını "Araplaşmış Kürt" olarak nitelirmektedir. 1930'larda Adalet Bakanlığını yürüten Cemal Baban; üst düzey bürokratik ve bakanlıklardan sonra 1958 yılında Irak başbakanlığı da yapmış olan Ahmet Muhtar Baban ve aynı aileden bazı milletvekilleri, bunlar arasında yer almaktadır (Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, s. 59, 182-3, 222, 319, 334).

10 Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, İstanbul 2002, s. 120.

11 Nesimi Yazıcı, "İkdam", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 24.

beraber gazetenin en etkili yazarları arasında yer aldı. Siyasete iyiden iyiye merak sardığı *İkdam* yazarlığı döneminde, uygulanan sıkı sansür nedeniyle ancak dış siyasete dair yazılar yazabiliyordu. Bu zorunluluk, fikir ve yazılarında dış siyasete daha fazla eğilmesine neden oldu. İsmail Hakkı, Meşrutiyet'in ilanından sonra da kısa bir süre daha *İkdam*'da yazı yazmaya devam etti. Ancak, gazete sahibinin imzalı makale yayınlamamak prensibi, ilkeli bir yazar olan İsmail Hakkı'yı buradan uzaklaştırmaya yetmişti.¹²

Bağdat'taki Faaliyetleri ve Bağdat Mebusluğu

Baban Ailesi'nin İttihatçı kimliğiyle öne çıkan¹³ ve İstanbul'da gazetecilikle meşgul olan İsmail Hakkı Bey'in bir yandan da doğduğu şehir olan Bağdat ile münasebeti devam ediyordu. Mensup olduğu ailesi ve vaktiyle şehirde görev yapan babası dolayısıyla kendisi, Bağdat'ta tanınmış bir kimseydi. Bu durum, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bağdat şehriyle olan ilişkisini Babanzade üzerinden yürütmesinde etkili olmuştur. Bağdat, 6. Ordu merkezinin burada bulunması ve ayrıca önemli bir idari ve kültürel merkez olması nedeniyle İttihatçı örgütlenmenin de zemin bulduğu şehirlerden biriydi.¹⁴ Bununla birlikte, Bağdat'ta İttihatçı aleyhtarlığı da fazlaydı¹⁵ ve dolayısıyla orada Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı kuşku ve tepkiyle karşılanmıştı.¹⁶ Bu yüzden de İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bağdatlı seçmenlerin tutucu adayları mebus seçmesinden endişe ediyordu. Tedbir almak isteyen cemiyet, Meclis-i Mebusan seçimlerine hazırlık yapmak ve kendi adaylarını kazandırmak üzere, Ekim 1908'de Bağdat'a bir heyet gönderdi. Cemiyetin İstanbul'da önde gelen sivil temsilcilerinden biri olan Babanzade Hamdi ve Babanzade İsmail Hakkı da bu heyette

12 Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, s. 120-121.

13 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, İstanbul 2004, s.128, 207.

14 Bağdat merkezli İttihatçı örgütlenme ve faaliyetler için bkz. Davut Hut, "İttihat ve Terakki Cemiyeti Bağdat Şubesinin Teşekkülü ve II. Meşrutiyet'in İlanının Bağdat'taki Yansımaları", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyumu (7-9 Kasım 2008) Bildiriler*, İstanbul 2011, s. 517-532.

15 Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s.193.

16 II. Meşrutiyet'in ilanının Bağdat Vilayeti'ndeki yansımaları için bkz. Davut Hut, "II. Meşrutiyet'in İlanının Irak'taki Yansımaları", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, sayı: 25 (2008/2), s. 102-111.

yer alıyorlardı.¹⁷ 10 Ekim 1908'de, içinde Musevilerin de bulunduğu büyük bir kalabalığın gösterişli bir şekilde şehre gelen bu temsilcileri karşılaması sonrasında İttihatçıların yaptığı seçim propagandaları, Bağdat eşrafi arasında tepkilere yol açtı. Eski dönemin nimetlerinden faydalanan ve Meşrutiyet'in ilanımla birlikte görevlerinden azledilen Bağdat Nakibüleşrafi Seyyid Abdurrahman el-Geylanî ile ileri gelenlerden İsa el-Cemil, İttihat ve Terakki'ye muhalefetin başını çekiyordu. Gelişmelerden cesaretlenen muhalifler, vilayet konağı önünde bir karşı gösteri yaparak, meşrutiyetle tanınan bazı özgürlüklerin kısıtlanmasını, yüksek rütbeli memurların azlını ve bazı İttihatçıların da tutuklanmasını istediler.¹⁸ Birkaç İttihatçının gözaltına alınması üzerine daha da cesaretlenen kalabalık, Bağdat'ın varlıklı ve geniş bir cemaati olan ve İttihatçılara destek veren Yahudilere saldırmaya, onların işyerleri ve mallarını yağmalamaya başladılar. Bağdat Yahudileri'ne karşı girişilen sindirici nitelikteki bu hareketler şehirde ciddi karışıklıklar meydana getirdiği gibi emniyet ve asayişin de tamamen bozulmasına neden oldu. Ekim ayının sonlarına doğru etkisini kaybetmeye başlayan hadiseler, ancak 1908 yılı Kasım'ında tamamen yatışabildi.¹⁹

Bu aşamada, şehirde seçimlerin yapılması gerekiyordu. Ancak, Kasım ayı ortalarına gelindiğinde oy verecek erkek nüfus henüz kesinlik kazanmamıştı. Fakat 1908 yılı Aralık ayı ortalarında seçim tamamlanabildi. Bütün zorluklara ve engellemelere rağmen cemiyet, Babanzade'nin de içinde bulunduğu İttihatçı gurubun yaptığı propaganda ve seçim çalışmalarıyla, Bağdat'tan seçilen üç mebustan ikisini kazandı. Cemiyet adına Musevi Sasun Hasgayl Efendi ile Babanzade İsmail Hakkı, Bağdat mebusu olarak seçildiler.²⁰ Böylece Babanzade, adından sıkça söz ettireceği aktif siyasete de girmiş oldu.

17 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, (çev. Ayda Erbal), İstanbul 1995, s. 346.

18 Aykut Kansu, *a.g.e.*, s. 346.

19 Public Record Office (PRO), Londra, Foreign Office (FO), nr. 195/2275, "Political Diary of the Baghdad Residency for the week ending 19th October 1908"; "Political Diary of the Baghdad Residency for the week ending 2nd November 1908"; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul, *Babıali Evrak Odası* (BEO), *Vilayetler Gelen Giden Defterleri*, nr.256, Bağdat-Gelen, nr.158; nr.160; nr.167.

20 PRO, FO, 195/2308, "Diary of the Baghdad Residency for the week ending 4th January 1909", s. 21. Feroz Ahmad-Dankwart A. Rustov, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: IV-V (1975-1976), s. 283. Bağdat'ın ileri gelen isimlerinden biri olan Alüszade Hacı Ali Efendi ise, bağımsız mebus olarak meclise girip, daha sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldı.

Mülkiye Mektebi Müderrisliği ve Maarif Nazırlığı

Babanzade'nin hayatının önemli bir yönünü de Mülkiye Mektebi'ndeki hocalığı oluşturur. İsmail Hakkı Bey, Meşrutiyet'in ilanından sonra Mülkiye Mektebi ders programlarında yapılan değişiklik üzerine, 23 Aralık 1908 tarihinde hukuk-i umûmiyye ve esasiye (amme ve anayasa hukuku) ile hukuk-i idare dersleri müderrisliğine atandı.²¹ Aynı dönemde, 600 kuruluş maaşla kavanin-i meşrutiyet derslerini de vermeye başladı.²² Bu gelişmeler, kendisini söz konusu alanlarda bir otorite haline de getirdi. Nitekim, özellikle anayasa hukuku konusundaki şöhret ve uzmanlığı nedeniyle, mecliste bazı kanun ve nizamnamelerin hazırlanması için kurulan komisyonlarda görev aldı.²³ Müderris Babanzade, ayrıca Mühendis Mektebi'nde Fransızca öğretmenliği de yapıyordu.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yavaş yavaş ortaya çıkan siyasi çekişme ve partililik tartışmaları, bu sıralarda Mülkiye Mektebi'nde de etkisini göstermeye başlamıştı. Mektebin siyasi tarih hocası Ali Kemal Bey (1867-1922)²⁴ talebeler üzerinde partililik telkinleri yaparken, belagat hocası Cenap Şahabettin ile hukuk-i esasiye hocası İsmail Hakkı Beyler ise, okul sıralarında böyle bir şeyin doğuracağı mahzurları anlatmak suretiyle, okulu politika dışında tutarak Mülkiye'deki gelenek ve birliğin devamında önemli rol oynadılar.²⁵ Okulda resmi kitabet dersi de veren İsmail Hakkı Bey, Mülkiye Mektebi'nin öğrencileri üzerinde derin izler bırakmıştır.²⁶ Bunda, yukarıda belirttiğimiz özelliklerinin yanı sıra bilgili, dürüst ve heyecanlı kişiliğinin de etkisi büyüktür.

Öğrencilikten müderrisliğe kadar eğitim hayatının hemen her aşamasında yer alan Babanzade, bu alandaki en üst mevki olan Maarif Nazırlığı'na kadar yükseldi. Atanma öncesinde İttihat ve Terakki mebusları, Hakkı Bey'in oybirliğiyle nazırlığa atanmasını tavsiye etmişlerdi. Bağdat Mebusu Babanzade, 1910 Ocağı'nda kurulan ve ilk

21 Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1968-1969, II, 996.

22 BOA, *Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi*, nr. 1143/26, 10 Kasım 1909 (26 Şevval 1327).

23 BOA, *BEO*, nr. 4035/302562, 4 Mayıs 1912 (17 Cemaziyevvel 1330).

24 Mebus, daha sonra Dahiliye Nazırı olan ve Kurtuluş Savaşı'na karşı muhalefeti sebebiyle İzmir'de linç ettirilen Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden Ali Kemal Bey.

25 Ali Çankaya, *a.g.e.*, I, 335.

26 Ali Çankaya, *a.g.e.*, II, 1024.

İttihatçı sadrazam olan İbrahim Hakkı Paşa hükümetine, 2 Mart 1911 (17 Şubat 1326) tarihli irâde ile Maarif Nazırın olarak girdi.²⁷

Osmanischer Lloyd ve diğer Beyoğlu gazeteleri, bu atamayı hoş karşılamamışlardı.²⁸ Babanzade'nin birkaç aylık nazırlığı esnasındaki ilk icraatlarından biri, Tıbbiye Mektebi (Tıp Fakültesi)'nin bütün muallimlerini toplayarak hepsini ayrı ayrı dinlemek olmuştur. Ancak, Cemil Topuzlu'ya göre, "yapılan mektep reisi seçiminde partizanca davranmıştı".²⁹

Maarif Nazırlığının ilk zamanlarında, önceki nazır Emrullah Efendi'nin Meclis'e sunduğu 1327 Maarif bütçesini ve ayrıca Maarif-i Umûmiyye Kanun tasarısını geri çekti. Bunlardan maarif bütçesini geri iade etti ancak, kanun tasarısını ise yenisini hazırlayacağı gerekçesiyle iade etmedi.³⁰ Aynı dönemde Babanzade, Emrullah Efendi'nin oluşturduğu maarif teşkilatını değiştireceğini ve ayrıca, azınlık okullarının Osmanlı makamları tarafından tam yetkiyle teftişini öngören iki kanun tasarısı daha hazırlayacağını ifade etmişti.³¹ Ne var ki, bütün bunları yapacak vakti olmadı. Zira, İttihat ve Terakki içindeki çekişmeler yüzünden, Maarif Nazırlığı'ndan, Maliye Nazırın Cavid Bey'le birlikte, 8 Mayıs 1911'de istifa ederek hükümetten çekildi.³² Böylece, yaklaşık üç ay süren bu önemli görevi, kayda değer bir icraatı gerçekleştirilmeden sona erdi.

27 BOA, *İrade-Dosya Usulü İradeler Tasnifi*, nr. 8/31, 2 Mart 1911 (1 Rebiülevvel 1329); BEO, nr. 3863/289716, 1 Mart 1911 (29 Safer 1329).

28 Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996, s. 178-9.

29 Söz konusu toplantı esnasında, mektep muallimlerinin kendisinin bazı keyfi uygulamalarından şikayet etmesi üzerine Cemil Topuzlu, fakülte reisliğinden istifa etmişti. Topuzlu'ya göre, kendine muhalif mektep muallimlerinin bir kısmı İttihat ve Terakki fırkasının merkez-i umumiyesine bağlı idiler. Bu yüzden, onların baskı yaptığı Babanzade de Topuzlu'nun görevden ayrılmasını istiyordu. Nitekim, yapılan yeni reis seçiminde Babanzade tercihini Topuzlu'dan yana kullanmamış, yerine başka birisini atamıştı (Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, yay. haz. Hüsvrev Hatemi-Aykut Kazancıgil, İstanbul 1982, s. 80-81).

30 Bu sırada, Beyoğlu'nda çıkan muhalif gazeteler, yeni nazırın eğitimin ıslah edilmesi için iki yılda ve iki aşamada uygulanacak geniş kapsamlı bir yasa tasarısı hazırladığını, ancak bunun için harcanacak paranın 600 bin lirayı bulduğunu, bundan dolayı da tatbika geçilemediğini yazmıştı (Mustafa Ergün, *a.g.e.*, s. 179).

31 Mustafa Ergün, *a.g.e.*, s. 179.

32 Babanzade ve Cavit Bey, müşterek istifanemelerinde, "partideki çekişme ve anlaşmazlıkların görevlerini yapmalarını engellediğini" belirtmişlerdi. Sadrazamın istifasını geri alması yönündeki ısrarları da Babanzade'yi kararından vazgeçirememiştir (Mustafa Ergün, *a.g.e.*, s. 179).

Osmanlıcı, Sağduyulu ve Mutedil Siyasetçi

Babanzade'nin Mülkiye Mektebi'nde müderrislik yaptığı sırada gösterdiği sağduyulu ve mutedil tavrı, sonraki siyasi yaşamında da etkisini gösterecektir. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyeti kisvesi altında bazı yerel komitelerin siyasete müdahale etmek istemesi, ciddi bir problem olarak ortaya çıkmıştı. Bu gelişme, ilk anda hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ve hem de Kâmil Paşa'nın başında bulunduğu hükümeti endişelendirmişti. Siyasi hayatında birlikten yana tavır koyan Babanzade, İttihat ve Terakki kisvesi altında siyasi güç sağlamak isteyen bu tür yerel örgütleri eleştiriyordu. Ona göre "cemiyet, -uygulamada pek öyle olmasa da- kendine yürütme (hükümet) yetkisi tanımamıştı, dolayısıyla herhangi başka bir örgüt de böyle bir şeye tevessül edemezdi".³³

Babanzade'nin Osmanlı birliğini esas alan fikir ve davranışları, etnik ve kültürel bağlar nedeniyle üyesi olduğu *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti* içerisindeki faaliyetlerinde de açıkça görülür. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte oluşan özgürlük ortamı içinde, siyasi ve sosyo-kültürel açılardan toplumsal gelişmeyi amaçlayan çok sayıda dernek ve cemiyet kurulmuştu. Bunlardan biri de, 1908'de Kürt ileri gelenleri tarafından kurulan *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti* idi.³⁴ Dönemin nüfuzlu Kürt ailelerinden Şemdinanlar, Bedirhanlar ve Babanzadeler bir araya gelmek suretiyle bu cemiyeti teşkil etmişlerdi. Kurucuları arasında yer alan Babanzade İsmail Hakkı, cemiyetin aynı adı taşıyan gazetesinde çeşitli yazılar kaleme aldı. 5 Aralık 1908 tarihli yazısında ise, Kürtlerin önce Müslüman, ardından Osmanlı ve nihayetinde Kürt olduklarını belirterek, Meşrutiyet idaresinin onlar için iyi şeyler getirmesini temenni ediyordu.³⁵ Bu yönüyle İsmail Hakkı, dönemin geçerli ideolojisiyle

33 Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, çev. Türkan Yöney, İstanbul 1998, s. 70-71.

34 Seyyit Abdülkadir, Hacı Tevfik Premerd ve Babanzade İsmail Hakkı gibi önemli isimlerin kurucuları arasında yer aldığı bu cemiyet, Kürtler arasında yardımlaşma, dayanışma ve terakkiyi sağlamak amacıyla kurulmuştu. Cemiyette Osmanlılık, Müslümanlık, Kürtlük ve Anayasaya bağlılık esas alınmıştı. Meşrutiyet isimli bir de okulu olan bu cemiyete, İstanbul'daki Türkçe okuma-yazma bilen Kürtler üye olabiliyordu. Geniş bilgi için bkz. Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (II. Meşrutiyet Dönemi: 1908-1918)*, I, 404-407.

35 Ramazan Balcı, *Osmanlı'nın Doğu Siyaseti*, İzmir 2010, s. 176, dipnot 241.

(Osmanlılık) özdeşleşen bir “Osmanlı aydını” kimliği sergiliyordu.

Babanzade, çeşitli konulardaki görüş ve düşüncelerini meclis kürsüsünden en fazla dile getiren mebuslar arasında yer alıyordu. Bir gün Meclis-i Mebusan’da, saltanatın hukukunu müdafaa dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni tenkit eden bazı Arap mebuslarına karşı “Saltanat bir bergüzari tarihidir!” demek suretiyle şiddetli bir tepki göstermişti. Saltanatın artık eski geçerliliğini kaybettiğini, sadece bir hatıra veya yadigâr olarak kaldığını vurgulayan bu sözü, siyasi mahfilde ciddi bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir.³⁶ Saltanat hakkındaki bu çıkışına rağmen, Meşrutiyet’in asli unsurlarından biri olan temsil hakkı ve mebus seçiminde ise, -geldiği sosyal katman ve yetiştiği çevrenin de etkisiyle olacak- seçkin bir tavır ortaya koymuştur. Babanzade Tanin’deki yazısında, “bir vilayette mukim olmayanların (oturmayanların) oradan mebus adayı olabilme hakkını savunurken, büyük şehirlerde feyz almış oğullar yerine vilayetlerdeki ahmakların seçilmesinin meclise hakaret olacağını” ifade ediyordu.³⁷

Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte Osmanlı parlamentosunu ve devrin bürokratlarını meşgul eden önemli konulardan biri de, II. Abdülhamid döneminde çeşitli sebeplerle sayıları artmış olan memurların azaltılması meselesiydi. Memurluğun bir maişet kapağı olarak görülmesi, sayılarının azaltılmasını öngören “tensikat kanunu”nu da gündeme getirmişti. Tensikat, devlet görevlileri arasında yapılacak düzenleme, yer değiştirme ve görevden almaları kapsıyordu. Bunun için de, 1908 yılı Aralık ayı sonlarına doğru meclise bir önerge verildi. Babanzade, reformdan ziyade devrim olarak nitelediği böyle bir önergenin ön incelemesinin nezaretlerde yapılması gerektiğini vurgular. Memur tensikatının, bir fedakârlık işi olduğundan bahsederek, resmi dairelerdeki memur sayısının gereğinden fazla şişirilmiş bulunduğuna dikkat çeker.³⁸ Ancak, 1

36 Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, s. 121.

37 Hasan Kayalı, *a.g.e.*, s. 74.

38 Erkan Tural, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi (II. Meşrutiyet Döneminde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara 2009, s. 66, 82. Babanzade, 15 memur ile idare edilebilecek devlet dairelerinde bazen 35-40 memurun bulunduğunu belirterek bu durumun fazla bir seçeneğe de imkan tanımadığını vurgulamıştır (*Aynı eser*, s. 82).

Temmuz 1909 tarihli kanunun³⁹ içeriğini ise şiddetle eleştiriyordu. O'na göre, "Tensikat Kanunu, zalimane bir kanun olup iyi ve kötü memur arasında hiçbir ayırım gözetmiyordu. Umumi af ile cânileri bile affeden meclisin memurlara yaptığı bu gaddarlık tasvip edilemezdi. Bu kanun ile devlet-memur ilişkisi berbat olmuştu".⁴⁰ Memurların genel bir sınıflandırmasını da yapan Babanzade, "memurlar ile siyaset arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulabilmesi için, halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesini; memur hiyerarşisinde kıdem esasına uyularak özellikle de memurların tayin, terfi ve özlük haklarını belirleyen kanunların çıkarılmasını" gerçek çözüm olarak görüyordu.⁴¹

Çeşitli konularda fikir beyan etmeyi alışkanlık haline getiren Babanzade, ideolojik tartışmalardan da geri durmamıştır. Örneğin, 1910 yılında Meclis-i Mebusan'da yaşanan bir tartışma üzerine, sosyalizme karşı olduğunu dile getirir: "...*Mecdi Efendi demin iki kelimeyi savurdular ve bu kelimelerle eskârı tedhiş etmek istedi. Dedi ki bu sosyalist nazariyesidir. Bendeniz sosyalist değilim ve sosyalizmin bilhassa bu memlekette mürevviçlerinden değil muarızlarındanim... bunun misalini ben tarihten de getiririm. Bizim eski ecdadımız sosyalist değildiler. Bununla beraber bu kaideye riayet etmişlerdir. Erbab-i tımar ve zeamet, müdafaa-i vatan için cebeci yetiştirirlerdi.*"⁴²

Babanzade'nin aktif politika hayatı, kısa süren Maarif Nazırlığı'ndan sonra ikinci kez seçildiği mebusluğuyla birlikte devam edecektir. İsmail Hakkı Bey, Meclis-i Mebusan'ın 1911'de feshedilmesi üzerine yapılan 1912 seçimlerinde yine Bağdat Vilayeti'nden, ancak bu kez Divaniye Sancağı'ndan mebus seçilir.⁴³ Osmanlı meclisinin en faal, renkli ve heyecanlı simaları arasında yer alıyordu. Bir meclis konuşmasından sonra, Osmanlı meclisi kendisini hararetle bir şekilde alkışlayınca, O da kürsüden heyeca-

39 12 Cemaziyelahir 1327 tarihli Tensikat Kanunu için bkz. *Düstür*, II. Tertip, I. Cilt, Dersaadet 1329, s. 326-332.

40 Erkan Tural, *a.g.e.*, s. 107-8.

41 Erkan Tural, *a.g.e.*, s. 193-4.

42 Naci Kutlay, *İttihat ve Terakki ve Kürtler*, İstanbul 1991, s. 91.

43 Feroz Ahmad-Dankwart A. Rustov, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", s. 283. Aynı seçimde, Babanzade Hikmet Bey de -ailenin merkezi olan- Süleymaniye Sancağı'ndan (Musul Vilayeti) mebus seçilmişti (*aynı makale*, s. 284). Babanzade Hikmet, mütareke döneminde teşkil edilen Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır.

na kapılarak kendine yönelik bu alkışa katılmış, daha sonra da durumun farkına vararak gülmeye başlamıştı.⁴⁴ Aynı zamanda nükte-dan ve hazırcevap bir kişiydi. Mebus iken, yine Meclis-i Mebusan Riyaset Divanı kâtiplerden Abdülaziz Mecdi efendinin, yoklamada İsmail Hakkı Bey için “Yabanzade” demesi üzerine, kendisi de bu hatayı “Baban’dır” şeklinde düzeltmişti.⁴⁵

İsmail Hakkı, İttihatçı çevrelerde ileri gelen, sözü dinlenen ve etkili bir kişi olmasına rağmen, cemiyetin iç gurubuna, yani merkez-i umûmiye dâhil olmamıştır.⁴⁶ İttihat ve Terakki içinde aydın, Avrupa’yı tanıyan, sürekli okuyan ve kendi kendini yetiştiren bir sima olarak şöhret kazandı. Geniş bilgisi ve görgüsünün yanında, daima itidal taraftarı bir şahsiyet olmasıyla da çevresinde büyük saygı uyandırıyor. Öyle ki, Mülkiye Mektebi’nde müderis iken particiliğe ve siyasi çekişmelere karşı duran İsmail Hakkı Bey, bu duruşunu İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde de göstermiştir. Şöyle ki, II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan önemli sorunlardan biri, ordu-siyaset ilişkisi üzerinedir. Haziran 1912’de, Arnavutluk isyanının patlak verdiği ve ordu-siyaset ilişkisinin tartışılmaya başlandığı bir dönemde, İttihat ve Terakki ileri gelenleri orduyu siyasetten ayırmak gerektiğini anlamaya başlamıştı. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından hazırlanan “askerin siyasetle men’i iştigali”ne dair kanun teklifini Sadrazam Said Paşa meclise sevk etmişti. Babanzade’ye göre, bu kanunun hükümet tarafından aceleyle getirilmemesi gerekiyordu.⁴⁷ Bununla birlikte, Ordu mensubu asker ve subayların siyaset dışı kalması gerektiğini savunan İsmail Hakkı bu görüşünü, üyesi olduğu cemiyet içerisinde ısrarla savundu ve benimsetmeye çalıştı.⁴⁸

Babanzade’nin bu sağduyulu tavrı, imparatorluğu yavaş yavaş kaos ortamına sürükleyen gelişmelerden biri olarak, Meşrutiyet devrinin siyasi cinayetlerinde de görülür. Siyasi gerginliğin

44 Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, s. 121.

45 İ. Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 58.

46 Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 207.

47 Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara 1992, s. 146.

48 Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, s. 119. Daha sonra, alınan tedbirler ve çıkarılan muvakkat kanunlarla, askeri personelin seçme ve seçilme hakları kaldırılarak asker ve memurların siyasetle ilgisi yasaklandı.

iyice arttığı bir dönemde, İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalif yazılar kaleme alan Zeki Bey, 11 Temmuz 1911'de siyasi cinayetlerden birine kurban gitmişti. Sonradan, İttihat ve Terakki Merkez-i Umûmisi'nde konunun münakaşasının yapıldığı bir sırada, Babanzade tek başına kalmasına rağmen bu cinayete şiddetle karşı çıkmıştır.⁴⁹

Bu dönemde iç siyaseti fazlasıyla meşgul eden konulardan biri de Arap vilayetlerindeki adem-i merkeziyet talepleriydi. Mart 1913'te yürürlüğe giren vilayet kanunu vilayetlerde idari olarak adem-i merkezi bir yapı öngörmekte ve valinin yetkilerini arttırmaktaydı. Ayrıca okullarda Arapça öğretime ve bazı idari birimlerde Arapça'nın kullanılmasına izin verilmekteydi. Bu konudaki görüşlerini Tanin'de serdeden Babanzade İsmail Hakkı, hükümetin bu imtiyazları vermekle isabetli bir iş yaptığını yazıyordu. Ayrıca Arapça hakkında alınan kararların da yerinde olduğunu vurgulayarak bu dilin İslam medeniyetinin lisamı olduğuna dikkat çekiyordu. Ona göre, Arapça ve hatta Türkçe'nin intişarında Osmanlı Devleti'nin hatası inkar edilemezdi.⁵⁰

Lynch Meselesinden Bağdat Demiryoluna Dış Politikadaki Faaliyetleri

Dış politikada İttihatçıların akıl hocalarından biri olan⁵¹ Babanzade, iç politikadaki sağduyulu ve ilkeli duruşunu dış politikada da göstermiştir. Kasım-Aralık 1909'da ortaya çıkan Lynch imtiyazı meselesi, buna bir örnek olarak verilebilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Otuzbir Mart olayıyla (13 Nisan 1909) iktidarı kontrol etmesinden sonra, Dicle-Fırat nehirlerinde ve Şattularap'ta vapur işleten İdare-i Nehriyye ile İngiliz Lynch Kumpanyası'nın birleştirilmesi suretiyle nehir ulaşımına⁵² dair bir Osmanlı-İngiliz Anonim Şirketi'nin kurulması ve bu şirkete söz konusu nehirlerde

49 Ali Çankaya, *a.g.e.*, III, 409.

50 Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri*, İstanbul 1992, s.74.

51 Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 120, 207.

52 Dicle, Fırat nehirleri ve Şattularap'ta ulaşım ve taşımacılık konusu için bkz. Davut Hut, "Buharlı Gemiler Çağında Osmanlı Deniz ve Nehiryolu Ulaşımı", *Osmanlı'da Ulaşım (Kara-Deniz-Demiryolu)*, ed. Vahdettin Engin-Ahmet Uçar-Osman Doğan, İstanbul 2012, s. 130-138.

gemi işletme imtiyazı verilmesini öngören meclis tasarıları hazırlanmıştı. Böyle bir imtiyazı vermekle, hem İngilizler'den fazlasıyla ihtiyaç duyulan borcu ve desteği temin edecek⁵³ ve hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne güç kazandıracaktı. Lynch meselesinin ortaya çıktığı bu dönemde, cemiyetin kararlarını uygulayan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa (Mayıs 1909-Ocak 1910), imtiyaz düzenlemesinin meclise sunulmadan yasalaşmasını, cemiyet ise meclis onayıyla gerçekleşmesini istiyordu. Osmanlı hükümetiyle Lynch Şirketi arasında yapılan müzakereler, 1909 yılı Kasım ayı sonlarında Meclis-i Mebusan'da ciddi tartışmalara neden olduğu gibi, bir hükümet krizini de beraberinde getirdi. Gelen mahalli tepkiler üzerine, bölgenin temsilcilerinden olan Bağdat mebusu Babanzade İsmail Hakkı'nın temsil ettiği gurubun verdiği soru önergesiyle⁵⁴ Mebusan ve Ayan Meclisi'nde yapılan şiddetli tartışmalar, aralık ayı ortalarına kadar sürdü.⁵⁵

Lynch şirketine imtiyaz vermeyi öngören bu girişim, mahalli tepkileri de beraberinde getirdi. Irak'ın İngiltere açısından başlıca önemi, Mısır ve Hindistan sömürgeleri arasındaki kritik bölgede bulunmasından kaynaklanıyordu. Irak'ta İngilizlerin daha fazla yayılmasını sağlayacak, nehir taşımacılığında tekel oluşturacak ve ticari faaliyetleri doğrudan etkileyecek böyle bir imtiyazın gündeme gelmesi ise, doğal olarak başta Iraklı tüccarları, halkı ve mebusları derinden endişelendirmişti.

Tasarıya karşı çıkanlar arasında en başta, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelen üyelerinden Bağdat mebusları Babanzade İsmail Hakkı ile Sasun Hasgayl Efendi geliyordu. Ancak, İttihatçı olmayan Iraklı mebuslar da tasarıya karşıydılar. Muhalefetin başını çeken Babanzade'ye göre, Irak'ta zaten geniş bir siyasi ve iktisadi

53 Jöntürklerin İngilizlerle ilişkileri için bkz. Feroz Ahmad, "1908-1914 Yılları Arasında Büyük Britanya'nın Jön-Türkler'le Münasebetleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 2 (Ekim 1971), s. 153-180.

54 Babanzade'nin verdiği gensoru önergesinde, bölgedeki İngiliz ve Alman çıkar mücadelesinden ziyade, anlaşmanın Osmanlı meclisine niçin sunulmadığı dile getiriliyordu (Yüksel Özgen, "II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusân'ında Dış Politika Tartışmaları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 7 (Bahar 2008), s. 54).

55 *Servet-i Fünûn*, (Tevcihat ve Havadis Kısmı), nr. 967, 3 Zilhicce 1327, s. 33; Burcu Kurt, *Osmanlı Irak'ında İngiliz Nüfuzuna Tepkiler: Dicle ve Fırat'ta Seyr-i Sefâin İmtiyazı Teşebbüsü 1909-1913*, Osmanlı Bankası Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, İstanbul 2009, s. 21, dipnot 15.

etkinliğe sahip olan ve bunu özellikle nehir taşımacılığında hissettiren İngilizler, söz konusu imtiyazı elde etmekle daha da güçlenecekti. Ne var ki, bütün bunları yapması ve Irak'ta etkinliğini asıl arttırması gereken Osmanlı idaresiydi.⁵⁶ Bununla birlikte Babanzade, Osmanlı hükümetinin Lynch şirketiyle yapmış olduğu anlaşmayı, Bağdat Demiryolu savaşında büyük bir rekabet içine girmiş olan Almanya ve İngiltere'nin nüfuzlarını kırmaya yönelik bir çaba olarak da değerlendirmişti.⁵⁷

Babanzade, Lynch imtiyazının verilmesi aleyhindeki protesto gösterilerinde de, diğer Arap mebuslarıyla birlikte en ön saf-ta yer aldı. Bu sırada, konuyla ilgili olarak İstanbul'da meydana gelen bütün gelişmeler, yine Sasun Hasgayl ve Babanzade İsmail Hakkı tarafından hemen yerel gazetelere aksettiriliyordu. Bunun sonucunda, Bağdat ve Basra'daki Müslüman-Hıristiyan ve Yahudi tüccarlar ile yerel halk ve hatta subay ve memurlar tarafından Osmanlılığa, yerel ve milli menfaatlere ve özellikle de İngiliz yayılmacılığına vurgu yapan telgraflar gönderilip, kalabalık gösteriler düzenlenerek bu girişim protesto edildi.⁵⁸ Etkisini günden güne arttıran mahalli tepkiler, cemiyetin baskıları ve kendisi de bir Bağdat doğumlu olan Mahmut Şevket Paşa'nın -muhtemelen- ağırlığını koyması neticesinde, Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin istifasıyla (Ocak 1910), İngiltere'nin Irak'taki etkinliğinin sembolü olan Lynch şirketi, beklediği imtiyazı sağlayamadı.⁵⁹ Irak'ta büyük sevinç yaratan bu başarıda, yukarıda belirtildiği gibi, Babanzade'nin gayreti ve etkisi büyük olmuştur.

Lynch meselesindeki İngiliz karşıtı tavrına rağmen, II. Meşrutiyet dönemindeki birçok aydın gibi, Babanzade de imparatorluğun bekası açısından İngiltere ile olan dostluğun devamından yanaydı. *Tanin*'de yazdığı dış politika makalelerinde üzerinde durduğu konular arasında, Basra Körfezi ve Bağdat Demiryolu ile ilgili

56 Babanzade İsmail Hakkı, *Irak Mektupları*, İstanbul 1329, s. 222; Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 80, dipnot 47.

57 Yüksel Özgen, "II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusân'ında Dış Politika Tartışmaları", s. 53. 58 Burcu Kurt, *a.g.e.*, s. 25, 32-39 ve türlü yerlerde.

59 Lynch meselesi hakkında geniş bilgi için bkz. Burcu Kurt, *a.g.e.*, türlü yerlerde; İlhan Ekinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti (Hamidiye Vapur İdaresi)*, Ankara 2007, s. 309-321; Hasan Kayalı, *a.g.e.*, s. 111-113; Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 91-92.

gelişmeler ilk sıralarda yer almıştır. O, II. Abdülhamid döneminde Almanlara imtiyazı verilen Bağdat Demiryolu'nun yapım sürecinde, konuyu Osmanlı'nın bir iç meselesi olarak görmekte birlikte, aslında bu projeden kârlı çıkacak olan İngiltere'nin bir şekilde hesaba katılması gerektiğine inanıyordu.⁶⁰ Babanzade ayrıca, Osmanlı Devleti'nin ittifaklardan herhangi birine esir olmak üzere girmek istemeyeceğini, kuvvet kazanması durumunda ise kendi menfaatleri doğrultusunda politikasını belirleyeceğini ve başta Almaya ve İngiltere olmak üzere Avrupa büyük devletleri arasındaki dengeyi korumak ve onlarla dost olmak istediğini belirtmektedir.⁶¹ Buradan, dış politikada amaçlanan şeyin aslında denge siyasetini uygulamak olduğu anlaşılmaktadır.

Tartışmaların yoğunlaştığı bir dönemde (1911), Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verildiği 1903 anlaşmasıyla ilgili olarak da bir gensoru önergesi vermişti. Hakkı Bey Bağdat demiryolunu, “ancak baskıcı ve hırsız bir hükümet sayesinde doğabilecek siyasi ve iktisadi bir hilkat garibesi” olarak niteliyordu. “Böyle bir canavarın ülkede yeri olamazdı. Dolayısıyla da, Deutsche Bank ile yapılmış olan tüm anlaşmaların hükümsüz ilan edilmesini” teklif ediyordu. Bu teklifi, parlamenterlerin birçoğu tarafından da desteklenmekteydi.⁶²

İsmail Kemal Bey'e göre Babanzade'nin bu girişimi, “İngilizlere hoş görünmek için yapılan bir manevra” idi. Bununla birlikte, cemiyetin önemli liderlerinden olan Babanzade'nin verdiği gensoru, II. Abdülhamid devrinde imzalanan imtiyaz anlaşmasının onaylanması ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın bu teşebbüsünün hayata geçirilmesi isteğinin uygun görülmesi anlamına geliyordu.⁶³

60 Faysal Mayak, “Babanzade İsmail Hakkı'nın Tanin'de Yayımlanmış Makalelerine Göre Osmanlı Devleti ve Dış Politika (1911)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı: 11 (Bahar 2010), s. 423.

61 Yüksel Özgen, “II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusân'ında Dış Politika Tartışmaları”, s. 54, 57.

62 Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Türkçesi: Kasım Yargıcı, İstanbul 1972, s. 237-8.

63 İsmail Kemal, *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, çev. Adnan İslamoğulları-Rubin Hoxha, İstanbul 2009, s. 248.

Yazarlığı ve Eserleri

Müderris, siyasetçi ve gazeteci olan Babanzade İsmail Hakkı, *İkdam*'da başladığı gazeteciliğindeki esas şöhretini *Tanin*'de buldu. O, İttihatçıların yayın organı olan *Tanin Gazetesi*'nin siyaset ve dış politika yazarları arasında yer alıyordu. Meşrutiyetin ilanından sonra, yeni rejimi desteklemek üzere teşkil edilen Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti'nin de kurucuları arasında yer aldı.⁶⁴

Meşrutiyet ilan edildiği zaman, yeni rejime teorik olarak en iyi hazırlanmış kişilerden biri de Babanzade'di. Dolayısıyla, yazıları için geniş ve yararlı bir faaliyet sahası açılmıştı. Söz konusu dönemde, Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Hüseyin Kâzım (Kadri), İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sözcüsü ve yarı resmi yayın organı olan *Tanin*'i kurmuşlardı. Diğerlerinin ayrılmasıyla gazetenin tümüyle Hüseyin Cahit'in idaresinde kaldığı bir sırada, yine İttihatçıların önemli isimlerinden Mehmet Cavit Bey'le Babanzade İsmail Hakkı da onunla birlikte çalıştılar.⁶⁵ Babanzade bu süreçte siyasi makaleler yazarak şöhret bulmaya başladı. Dış politikaya dair yazıların yanında Meclis-i Mebusan müzakerelerine ilişkin yazılarıyla da dikkat çekiyordu. Kolaylıkla uzunca makaleler yazabilen İsmail Hakkı, bu yönüyle Hüseyin Cahit'ten sonra en çok yazı yazan ve daimi yazar kadrosunda bulunan gazetecilerin başında geliyordu.⁶⁶ Babanzade, gazetenin aynı zamanda ikinci başyazarı idi.

1912 yılı Eylül ayında gazetenin kapatılmasıyla yerine *Cenin* gazetesi çıkarılmıştı. Ancak, onun da kapatılmasıyla bu kez Babanzade'nin sorumluluğunda olarak *Senin* gazetesi yayınlanır. Balkan Savaşları'nın başladığı bir sırada, 1912 yılı Kasım'ında ise, *Tanin*'in yerine çıkarılan *Renin* gazetesinin kapatılması üzerine gazetenin başka bir adla çıkarılmasına da izin verilmez. Bunun üzerine Hüseyin Cahit, Cavit ve Babanzade İsmail Hakkı Beyler Viyana'ya gidip orada buluşurlar.⁶⁷ İsmail Hakkı, Ekim 1908'den

64 Palmira Brummet, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, çev. Ayşen Anadolu, İstanbul 2003, s. 67.

65 Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, I, 91.

66 Ö. Faruk Huyugüzel, "Tanin", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 566.

67 Caner Arabacı, "İttihat ve Terakki Basını", *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, ed. Hakan Aydın, Konya 2010, s. 130-131.

İtibaren İstanbul'da yayınlanmaya başlanan ve yine İttihat ve Terakki'nin temsilcisi olan *Şûra-yi Ümmet* gazetesinin (1909'dan itibaren haftalık dergi) de yazı heyeti içinde yer alır.⁶⁸

Babanzade'nin, Fransızca'nın yanında Arapça'ya da vâkif olması nedeniyle, yazılardaki üslubu nispeten ağır ve ağıdalı idi. Ancak bu özelliği, ifade gücü yüksek yazıları kaleme almasını da sağlamıştır. Aşağıda ayrıntısı verilen *Irak Mektupları*'nda da görüleceği üzere, *Tanin*'deki yazılarında, devletin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik şartları irdelemiş; mevcut sorunlara çareler aramıştır. Babanzade'nin İttihatçıların dış politikadaki akıl hocalarından biri olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu durumun bir sonucu olarak da, *Tanin*'de dış politika konusunda çok sayıda makale kaleme almıştır. Bu yazıları, oldukça geniş bir coğrafyadaki siyasi gelişmelere ışık tutmakta; başta Avrupa ülkeleri olmak üzere dünyadaki politik gelişmeleri ve bunların Osmanlı Devleti'ne tesirlerini analiz etmektedir. Makalelerinde, ekseriyetle Avrupa (İngiltere, Fransa, Avusturya) ve Balkan (Romanya, Bulgaristan) devletlerinin Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri üzerinde durmuştur. Bunun yanı sıra, Fas Buhranı (Agadir krizi), Girit meselesi, Trablusgarp Savaşı, Tunus ve Mısır'daki gelişmeler, İran-Rus ilişkileri ve Çin-Rusya-Japonya ilişkilerini tahlil eden yazılar kaleme almıştır.⁶⁹ Bu yazılar, dünyadaki politik gelişmeleri çok yakından takip edip değerlendirdiğini göstermektedir. Babanzade'nin yazarlık hayatında, kitap olarak yayınlanan eserleri de önemli bir yer teşkil eder.

1- *Irak Mektupları* (Kanaat Matbaası, İstanbul 1329, 247 sh.)

Gazeteciliğe devam eden İsmail Hakkı, 1908 yılında, Beyrut'tan Suriye, Bağdat ve Basra'ya kadar uzun bir seyahat gerçekleştirerek, mebus sıfatıyla temsilcisi olduğu yörenin siyasal, sosyal ve iktisadi yapısıyla hayat şartlarını ve problemlerini gözlemledi. Gözlemlerini, tespitlerini ve mevcut durumu iyileştirmeye yönelik önerilerini, mektuplar halinde kaleme alarak yine, siyasi makaleler yazdığı *Tanin* gazetesine gönderip yayınladı. Osmanlı'nın Suriye,

68 M. Şükrü Hanioglu, "Şûrâ-yı Ümmet", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 241.

69 Babanzade'nin *Tanin*'de yazdığı dış politika yazılarının genel bir değerlendirmesi için bkz. Faysal Mayak, *a.g.mak.*, s. 423-436.

Bağdat ve Basra Vilayetleri'nin II. Meşrutiyet dönemindeki siyasi, iktisadi ve sosyal durumları hakkında son derece önemli tespit ve bilgileri içeren kaynak niteliğindeki bu mektuplar, bilahare *Irak Mektupları* adıyla kitap olarak da yayınlandı.⁷⁰

Babanzade'nin Irak vilayetlerindeki Osmanlı yönetiminin ıslahı yolundaki yazıları, dış basında da geniş yankılar uyandırdı. Mektuplarında, Irak vilayetleriyle ilgili tespitleri dikkat çekicidir. Öncelikle adli duruma değinen Babanzade, gıyabi hükümlülerin çokluğundan ve -II. Abdülhamid döneminde- sıkça yapılan aflardan şikâyet etmektedir: O'na göre, "Irak'taki gıyabi hükümlüler, bedelinin tahsil edilmesi mümkün olmayan borçlardan daha fazla" idi ve ayrıca "af denilen şey, çevreye uygun olmadıkça israf demektir".⁷¹

Babanzade, aşiretleri iskân etme ve ziraata alıştırmamanın zorluğunu ise aşiret sosyolojisinde arar: "...bir hayırsever kalkıp da, bir aşiret reisi olan şeyhe; al şu araziyi, ziraat yap ve hasadı senin olsun dese şeyh, bu teklifi en büyük aşağılama ve ayıp olarak kabul eder, ben bu kadar âdi miyim ki bana ziraat yapmayı teklif ediyorsun der, bayağı şaşkınlık geçirir".⁷² O'na göre, İngilizler'in takip ettiği, aşiretleri silahlandırma politikasıyla, Kuveyt ve Basra Körfezi üzerinden Basra, Bağdat ve Musul'a kadar ulaşan kaçak silahlar ile aşiretlerin her tarafı birbirine katmasına yardımcı oluyordu.⁷³ İsmail Hakkı, Irak coğrafyasının vazgeçilmez parçası olan bedevilerin iktisadî ve sosyal hayatlarından da genişçe bahseder.⁷⁴

Sahip olduğu ekonomik ve sosyo-kültürel yapı sebebiyle, Meşrutiyet'in ilanı, Irak topraklarındaki sosyal ve iktisadi yapıdan dolayı zaten zayıf olan emniyet ve asayiş durumunu iyileştirmedigi gibi daha da kötüleştirmişti. Babanzade bu durumu, "...zavallı Irak!... Meşrutiyet'ten, kanundan, güvenlik nimetinden ne kadar uzaksın!..." ifadesiyle çarpıcı bir şekilde dile getiriyordu.⁷⁵

70 Babanzade İsmail Hakkı, *Irak Mektupları*, (Kanaat Matbaası, 247 sh.), İstanbul 1329.

71 Babanzade İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 162 ve 167.

72 Babanzade İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 84-5.

73 Babanzade İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 178, 212, 234.

74 Babanzade İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 72-5, 180.

75 Babanzade İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s.167.

O'nun, "Güney Irak, emniyet ve asayiş bakımından, Meşrutiyet öncesinde daha iyi durumdaydı"⁷⁶ tespiti de yukarıdaki değerlendirmelerini desteklemektedir. Buna göre, Basra'daki karışıklıklar, Basra Nakibi Seyyid Talib, bölgede büyük bir nüfuz ve etkinliğe sahip olan ve İngiltere himayesinde fesat faaliyetlerinde bulunan Muhammara Şeyhi Haz'al ile Kuveyt Emiri Şeyh Mübarek es-Sabah tarafından çıkarılmaktaydı.⁷⁷ Merkez ve taşradaki Osmanlı otoritelerinin hemen hemen aynı tarihlerde yaptıkları benzeri değerlendirmeler de, Babanzade'nin yukarıdaki tespitlerini doğrulamaktadır.⁷⁸

Babanzade'nin müstakil veya müşterek olarak kaleme aldığı ve çeşitli tarihlerde yayınlanan diğer eserleri şunlardır:

2- Hukuk-i İdare (Mekteb-i Hukuk 1. Sınıf ders notları I. Kısım, Kanaat Matbaası, İstanbul 1328, 504 sh.).

3- Hukuk-i Esasiye: Bu isimle yayınlanan ders kitabı, üniversitelerde okutulan önemli kaynak kitaplardan biri haline gelmiştir.

4- Bismark: Hayat-ı Hususi ve Siyasisi (Dersaadet 1320, 368 sh.). İsmail Hakkı, bu eseri Ali Reşat Bey'le birlikte kaleme almıştır.

5- Dreyfüs Meselesi ve Esbâb-i Hafiyesi (İstanbul 1315: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 420 sh). İsmail Hakkı yine Ali Reşat Bey'le birlikte kaleme aldığı bu eserde, antisemitizmin (Yahudi aleyhtarlığı) nedenlerini anlatmaktadır.

Çalışkanlığı, dürüstlüğü ve ayrıca "vatana fevkalade hizmetleri görülen"⁷⁹ İsmail Hakkı Bey, bu nitelikleriyle II. Meşrutiyet döneminin sivriyen isimleri arasında yer aldı. Babanzade, 37 yaşında iken, 26 Aralık 1913 Perşembe günü (12 Kânunievvel 1329), Mülkiye Mektebi ikinci sınıfında ders verirken geçirmiş olduğu kalp

76 Babanzade İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s.138, 141.

77 Babanzade İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s.239-242.

78 BOA, *Dahiliye Nezareti Mektûabı Kalemi*, nr. 2729/20, 3 Şubat 1909 (12 Muharrem 1327); nr. 2779/8, 29 Mart 1909 (7 Rebiülevvel 1327).

79 BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları*, nr. 190/54, 23 Temmuz 1914 (29 Şaban 1332).

krizi sonucunda vefat etti.⁸⁰ Mezarı Beyazıt Camii avlusundadır.

Âni ölümü, başta Tanin'den dava arkadaşı Hüseyin Cahit Yalçın olmak üzere Babanzade'yi yakından tanıyan dostları arasında büyük üzüntü yaratmış; ülke için büyük bir kayıp olarak görülmüştür.⁸¹ Ölümü, aynı zamanda, faal ve üretken bir Osmanlı aydınının yapabileceği birçok şeyin de kaybına neden olmuştur. Bu makalede ortaya koymaya çalıştığımız gibi Babanzade İsmail Hakkı, çalışkanlığı, üretkenliği, İttihatçılığı ve sağduyulu siyasetçiliğiyle kendine has bir "Osmanlı aydını" tipini çizmektedir.

80 BOA, *BEO*, nr. 4300/322451, 19 Temmuz 1914 (25 Şaban 1332); Ali Çankaya, *a.g.e.*, II, 997. *Tanin* gazetesinde bu haberi alır almaz olay mahalline giden Hüseyin Cahit Yalçın'a göre İsmail Hakkı Bey, önce şiddetli bir baş ağrısı hissetmiş, daha sonra da bitmiş bir halde yere yıkılmıştı (Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, s. 119).

81 Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, s. 119.